

ISSN 1999-4214 (print)
ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN HUMANITIES
INSTITUTE

№ 1/2023

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2023

Бас редакторы **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынова атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты, Астана, Қазақстан
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынова атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD) Астана, Қазақстан

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабек Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933: E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.

Меншіктенуші: «А.Қ.Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022

Басуға 15.03.2023ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.

Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Татсырыс № 89

«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
Астана, Казахстан

Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова, Астана,
Казахстан

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабек Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курсыжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.

Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К.Кусаинова».

Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022

*Подписано в печать 15.03.2023 ж. Формат 60*84 1\8. Бум. Типогр.*

Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89

Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

© Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова
Chief Editor **Daurenbekova L.N.**

Candidate of Philological Science, Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute
Institute, Astana, Kazakhstan

Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute, Astana,
Kazakhstan

Editorial Board

Aimuhambet Zh.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Aktayeva K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Bredikhin S.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнуллина Ф.А.	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
Yesirkepova K.K.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Kurbanova M.M.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabek D.	Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kuryszhhan L.A.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
Oner M.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Pimenova M.V.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933: E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute. Series -PHILOLOGY

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 15.03.2023 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

© A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

МАЗМҰНЫ-СОДЕРЖАНИЕ-CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

АҒАБЕКОВА Ж.А. ЖАЛМАХАНОВ Ш.Ш.	Аз-Замахшаридің «Муқаддимат ал-адаб» сөздігіндегі сөз тіркестерінің қазақ тіліндегі қолданысы.....	7
БАЙТИЛЕУОВА Ғ.А. ЕШИМОВ М.П. ДҮЙСЕНБАЕВА Р.И.	Фрейм арқылы сөздік қорды арттыру.....	21
ЕСІМСЕЙТОВ Б.Р.	Сыбайлас жемқорлық термині негізінде жасалған сөздерді аудару мәселелері.....	35
ЖАҚЫПОВ Ж.А., АМАҢДЫКОВ О.М.	Сөйлем құрамындағы ыңғайластырушы элементтер.....	46
ZHAMBULOVA K.K. NOVRUZOVA N.	Information technology and the status of the development electronic dictionaries in turkish lexicography.....	57
КУРМАНБЕКОВА З.Р. САРЕКЕНОВА Қ.Қ.	Желі қолданушысының коммуникативтік типтері.....	71
МУНАТАИ К. DOSSYMBEKOVA R.O.	The social significance of internet vocabulary in chinese language.....	87
НҮРДӘУЛЕТОВА Б.И.	Серікбол Қондыбай зерттеулеріндегі «Қырымның қырық батыры» жырлар циклі.....	102
РАЙНБЕКОВА Г.С.	Фразеологизмдердің контексте көріну ерекшеліктері.....	113
РЫСБЕРГЕН Қ.Қ., УӘЛИ Н.М.	Халықтық топонимдердегі ақ және қара түстердің мәдени тілдік семантикасы.....	128
САҒЫНДЫҚҰЛЫ Б.	Ғалым Қ.Мамаділ көзқарасындағы тілдік бірліктің ойға қатысты мәндену сипаты.....	143

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

АЙМҰХАМБЕТ Ж.Ә.	Абайдың «Масғұт» поэмасындағы мотивтердің мифтік негізі және поэтикалық мәні.....	154
АЛИМБАЕВ А.Е.	Қожа Ахмет Ясауи хикметтеріндегі ғұмыр философиясы.....	167
АКТАНОВА Ш. АКТАНОВА А. АМАНГАЗЫКҰЛЫ М.	Gender issues in the transmission of the artistic image of women in the works of M. Auezov and E. Hemingway.....	179

ЖҰМАҒҰЛ С.Б.		
ШАЛҒЫНБЕКОВА А.Б.	Әлихан Бөкейхан еңбектеріндегі мақал-мәтелдер: этно-	
ЖҰМАҒҰЛ А.Б.	социофольклортану аспектісіндегі талдау.....	191
КАЛИЖАРОВА Ж.Т.		
МАДИБАЕВА К.К.	Эпистолярная проза как литературный феномен.....	202
КӘПҰЛЫ Д.	Ақыт Үлімжілұлы шығармашылығы және әдеби-	
САҒЫНАДИН Г.	фольклорлық интеграция.....	214
КОКБАС Ж.,	Зейнолла Сәнік шығармашылығындағы «Тұғырыл хан»	
КУРМАМБАЕВА К.С.	бейнесі.....	226
НУРГАЛИ К.Р.	Детская повесть Б. Сокпакбаева «Меня зовут Кожа»: от	
НУРМАНОВА Ж.К.	книги – до ремейка.....	236
СЕКЕЙ Ж.	«Аласты ойлап шыққан жас...» (Д.Әшімханұлының	
	«Жынды жел» әңгімесі негізінде).....	250
ТАГУДРЕТОВА Б.Б.	Жазушы Мархабат Байғұттың юморлық шеберлігі.....	261
ТҰРЫСБЕК Р.С.		
БАТАН С.	Жазушы еңбегі: жаңашыл бағыт пен көркемдік өріс.....	274

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

КУДАЙБЕРГЕНОВА К.Т.	Сыр сұлейлері шығармаларын оқытудың әдістемелік	
	ерекшеліктері.....	297

ҒАЛЫМ. ТҰЛҒА. ҚАЙРАТКЕР

ДӘУРЕНБЕКОВА Л.Н.	Қ.Ахметовтың ғылыми-педагогикалық қызметі.....	312
-------------------	--	-----

ХҒТАР 17.09.91

DOI <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2023-1.20>Ж. СЕКЕЙ

Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан

(e-mail: janbota2010@mail.ru)

«АЛАСТЫ ОЙЛАП ШЫҚҚАН ЖАС...»
(Д.ӘШІМХАНҰЛЫНЫҢ «ЖЫНДЫ ЖЕЛ» ӘНГІМЕСІ НЕГІЗІНДЕ)

Аңдатпа: Мақалада әдебиеттің қасиетті табалдырығын жетпісінші-сексенінші жылдары имене аттап, аз уақыттың ішінде өз орнын тауып үлгерген Дидахмет Әшімханұлының «Жынды жел» әңгімесі қарастырылған. Мақаланың мақсаты – қаламгер шеберлігін таныту, кейіпкердің даралық психологиясын ашуда жазушының шығармашылық қиялының жемісін, көркемдеу құралының жаңалығын анықтау. Сонымен қатар кейіпкердің тұлғалық сипаты, аңызбен ұштастырылған көркем әңгіменің танымдық, көркемдік орны дәлелденеді. Туындының тағылымдық мәнін ашуға көмектесетін мүмкіндігін нақты мысалдар арқылы зерделеуге тырыстық.

Шығармада кейіпкер болмысының табиғатпен байланыстыра суреттелуі, адамның ішкі құпия әлеміне үңілу, адам бойындағы кереғар екіұдай сезімдер, сюжет бірлігі жағынан ел тағдырын суреттеуге құрылғандығы, адам бойындағы асыл қасиеттердің дәріптелуі туралы тұжырымдар жасалды.

Жазушы шығармашылығындағы табысты кезең тәуелсіздік жылдарында жарыққа шыққан әңгімелері, повестері, публицистикалық эссе, әдеби сын жанрларындағы еңбектеріне тоқтала отырып, шығармаларындағы қоғам өзгерісі, ұлттық құндылық, ұлт тағдыры сынды қазіргі қоғамның күрмеулі мәселелерімен ұштасып жатқандығына талдау барысында көз жеткіздік. Мақалада автор туындыларындағы ұлт мұраты, ана тілі, рухани азғындық мәселелері сөз етіледі.

Қаламгердің шығармашылық шеберлігін жаңа технологияның шығу үдерістерімен (балалардың әке-шешесімен емес, айнамен сөйлесуі, олардың не деп отырғанын ешкімнің түсінбеуі яғни интернетпен сөйлесу) байланыстыра отырып, көркем әдебиеттің дамуының өзгеше бітімін қалыптастыруға септігін тигізетіндігіне баса назар аударылады. Ел жадына сіңген ұлттық менталитеттің сақталмауы (бұқаның бұзауға артылуы, қыздардың жігітке артылуы, жалаңдаған пышақ, жын қаққандай би, құтырынған күй), әлеуметтік жағдай (тайпа өмірі, ұлт тағдыры, т.б) мәселелеріне еркін бойлай отырып, осы тұста Обыр, Жебір, Орман тайпаларының күнделікті тұрмыстағы қарым-қатынастарын арқау еткен шағын эпизодтарға кезек беріп, әр тайпаның өзіндік ментальдық ерекшеліктері мен ұлттық болмысын ашуға тырысқан қаламгер

рухани жағынан азған тайпаның материалдық байлыққа ұмтылысын көрсетуге талпыныс жасайды. Осы орайда келтірілетін детальдар қызық, бір-біріне ұқсамайды, сонысымен де әңгіменің идеялық-көркемдік мазмұнын байыта түскен.

Түйін сөздер: Дидахмет Әшімханұлы, әңгіме, аңыз, ұлттық құндылық, идея.

Кіріспе. Дидахмет Әшімханұлының шығармашылығындағы аса табысты кезең тәуелсіздік жылдарымен тұстас келеді. Осы кезде оның әңгімелері, повестері, публицистикалық эссе, әдеби сын жанрларындағы еңбектері мерзімді баспасөз арқылы да, жеке жинақ болып та жиі жариялана бастады. Қалам иесінің осы жылдары жазылып, жарық көрген «Тасқала», «Жынды жел», «Сары самауырын», «Жылыжайдың қияры» қатарлы әңгімелерінде жүйелі өрбіген тақырып – қоғам өзгерісі, ұлттық құндылық, ұлт тағдыры сынды қазіргі қоғамның күрмеулі мәселелерімен ұштасып жатыр. Автор осы туындылары арқылы ұлттың уайым-қайғысыздығы, барға мәз, ішкенге тоқ, тек ас ішіп, аяқ босатар – хайуанша күн кешіп, өз ана тілін ұмытып, ұлтының ұлы мұраттарын әлдеқашан аяқасты еткенін жеткізеді.

Дидахмет Әшімханұлы – өте сезімтал, аңғарымпаз суреткер. Ол адамның ішкі жан-дүниесіндегі психологиялық сезімдік, эмоционалды құбылыстарды қалт жібермей бақылап, тап басып бейнелеп отырады. Тіпті, одан «жынды желдің гуілін» де жасыра алмайсыз. Сөзіңіз бен қимыл-әрекетіңіздегі елеусіз сәтті де, ішкі дүниеніздегі астаң-кестеңі шыққан жасырын құпия сырларды да жан тамыршысындай жайып салып отырады.

«Қай жанрда жазса да қазақ халқының жоғын жоқтап, мұңын мұңдаған ол қоғамның көкейкесті мәселелерін көтере білді» [1, 313]. «О бастан әдебиеттен таңдап алған жанрым – әңгіме. Шыңдығында, таңдайын дегем жоқ, үйренейін деп бастап едім, үйренген соң қалай бауыр басып кеткенімді білмеймін. Кейін... роман деп қолға алғаным да, повесть деп бастағаным да әңгіме боп шыға келетін болды» [2, 4], - дейді автор алғашқы әңгімесі туралы.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Жазушы өз шығармаларында фольклорлық сюжеттер мен сарындарды аса шеберлікпен пайдаланған. Бұл әдіс әрбір дамыған әдебиетке тән құбылыс. Белгілі ғалым У.Далгаттың: «...Имеют место индивидуально-творческой обработки, переработки, переложения фольклорных образцов, стилизация под народно-поэтические формы, когда писатель или поэт решает от себя заговорить на языке фольклора, создавая свои произведения в духе фольклорной традиции...» [3, 15] – деп жазушылар фольклоризміне берген анықтамасында олардың фольклорға саналы түрде баруының әдеби-эстетикалық маңызы түсіндіріледі. Халық прозасының аңыздық, мифтік сюжеттері суреткердің аталмыш әңгімесінде қолданыс тапқан. Қазіргі таңда прозаның өн бойында желі тартып жататын

фольклорлық сюжеттер мен кейіпкерлердің қолданылуы оның проблематикасын ғана емес, көркем суреттеу мүмкіндігін де байытатын өміршең тәсіл болып отыр. Ал, аңыздық, мифтік сюжеттерді көркем әдебиетте әдеби тәсіл ретінде қолданудың маңызы А.Мәуленовтің зерттеу еңбегінде зерделенді [4]. Сонымен қатар фольклоршы ғалым С.Қасқабасовтың еңбегінде де жан-жақты қарастырылған [5]. Алас туралы аңыздық-әпсаналық сюжет жазушы қаламынан туған да, жазба әдебиеттің шағын болса да кесек ойлы туындысына айналған. Талданып отырған әңгімеден көргеніміздей, Д.Әшімханұлы көркем шығармалары мен публицистикалық туындыларында жалпыадамзатқа ортақ құндылықтарды көтере білді. Жалпы жазушы туындыларының негізгі өзегі – ел тағдыры, жер тағдыры.

«The human and nature ecology is one of the main problems of the XXI century, which is on discuss and also is the main object of modern literature. Upon Independence, the Kazakh literature enriched with modern topics, and one of them is nature and human ecology» [6].

Алас тайпасы тәрізді қазақ ұлтының азғындауынан қорыққан жазушы негізгі кейіпкерлерінің тағдыры арқылы мәңгілік мұраттарды насихаттайды. Ана тілі жоғалса, ұлттығымыздан айырылатындығымызға алаңдаушылық танытқан қаламгер тіл мәселесін, жер киесі мен туған жердің құдіретін, имансыз ұрпақты ешқандай боямасыз, қаз-қалпында бейнелейді. Қаламгер өз оқырманна, көп мәселеден бейхабар бүгінгі ұрпаққа ата салтын сақтау жөнінде ұлағат айтады.

Мақалада әңгіме жанрында қалам тартқан зерттеуші ғалымдардың ой-пікірлері, зерттеулері қарастырылып, жұмысқа теориялық негіз болды. Зерттеу материалы ретінде Дидахмет Әшімханұлының «Жыңды жел» әңгімесі қарастырылды. Мақаланы жазу барысында әдеби, жүйелеу, талдау әдіс-тәсілдері қолданылды.

Талқылау мен бақылау. Әңгіменің басты ой өзегі ел кезіп жүретін әлдебір емші шалдың әңгімесінен («...Сонау ерте дүниеде, осы Алтайдан айшылық алыс жерде өріс толы малы бар, шаңырақ толы жаны бар, ағаш уықты, киіз туырлықты Алас деген тайпа тіршілік етеді...») бастау алып, шығарманың соңғы нүктесіне дейін ойнамалы түрде өрбиді.

Алтай тауының қойнауында қой бағып отырған отбасының айналасында топтастырылған эпизодтық оқиғалар тізбегі жалғыз бір жанұяның өмір тарихын суреттемейді. Шығармаға осыдан елу жыл бұрын ақ сақалды, сары шапанды шалдың айтқан әңгімесі мен сонау ерте заманда Алтайдан айшылық жерде мекен еткен өріс толы малы бар, шаңырақ толы жаны бар, ағаш уықты, киіз туырлықты Алас деген тайпаның өмір белестері арқау болып, егіз желімен баяндалып отырады.

Сюжеттік оқиға алтыншы сынып оқып жүрген баланың жел тиіп ауырып, ұшықтаған шалдың жыңды жел туралы әңгімесінен басталады.

Алтайды мекен еткен Алас тайпасының мамыражай тіршілігі, көршілес Мұңдар тайпасынан қашып, Алтайдың бергі бетіне қопарыла көшкені суреттеледі.

«Емші шал сөйлеп отыр. ...Шындығында, мен әңгіме тындап емес, бір қызық кино көріп жатқандаймын. Жоқ, қызық емес, үрейлі, қорқынышты кино. Көз алдымда... қым-қиғаш көріністер... Аппақ қарлы асулар... Асу үсті ақ тұман. Ақ тұманға бұлдырай сіңген салқар көш. Құлағыма сыңсыған ән келеді алыстан... Мен оқыған кітаптардан да дәл осындай жан түршігер көріністер кездеспеген. Шал әлі сөйлеп отыр...» [7]. Осындай ой-сезім ұшқындарынан кейіпкердің жан әлемінің астан-кестен болып қопарылуы өзін кінәлі сезінгендей айыпты күйі қылаң беріп қалады. Кейіпкердің ой арпалысы оның жан тебіренісін шынайы жеткізеді.

Оқырман назары да бірден арбалып, әңгіме беттерін бас көтермей бірден оқи жөнеледі. Шығарма сюжетін қоюлатып қызықтырып тұрған сырт оқиға емес, психологиялық үрдіс, бұрқаған ой ағысы, қайнап, шеңберлеп, атқылап тұрған жүрек сезімі, жүйкелер майданы. Осының бәрі дәл бүгін, осы сәтте көз алдыңнан тізбектеліп өтіп жатқандай.

«Жаңа жерге тайпа жақсы орнығады. Аз-ақ жылда өріс малға, қоныс жанға толады. Әр шаңырақтан он-он бестен өріп шыққан өрімдей жастар тайпаның сәніне айналады. Олардың мінгені құйрық-жалы төгілген кілең сәйгүлік, кигендері сусылдаған жібек пен жылтылдаған торқа болады. Кәріде қайғы, жаста уайым болмайды. Жалшы мен малшының жегені алдында, жемегені артында, ауыздарынан ақ май ағады» [7]. «Адамның басы – Алланың добы» деген көне тәмсілдің ақиқатын өмірлік тәжірибесі мойындатқан Алас тайпасы үшін жаңа қоныс – жер бетіндегі құтты мекен.

«Көп ұзамай саятшылықтан еркектер де оралады. Оралған сәтте иен тұрған үйлерді, түтіні өшкен қазан-ошақты, иістеніп жатқан кемпірді, көкшіл белдің үстінен көп қатынды көреді. Оларға шауып жеткенде:

- Алтын! Алтын таптық! – дегенінен басқа ештеме естімейді. Сонда мән-жайды әбден білген тайпа ақсақалы:

- Бітті! Құрыдық! Алас тайпасының басына ақыр заман келді! – деп аттан құлап түседі» [7].

Көшіп келген Алас тайпасының оқшау қоныстанып, Жебір мен Орман тайпаларымен қоян-қолтық араласа қоймауын, барақат, тоқшылықта тіршілік етіп отырғандығын көркем бедерлей отырып, қаламгер осы тайпаның өзгенің ырқына көне қоймайтын тарпаң мінезін жан-жақты ашады. Алайда Алас жерінен алтынның табылғаны туралы хабар міне, осындай айрандай ұйып, ынтымағы жарасып отырған Алас тайпасының құтын қашырып, берекесін алады.

Сюжеттік даму бірде Алас тайпасы, бірде Жебір тайпасы мен Обыр және Орман тайпалары төңірегіндегі мекеншақтық тұрғыдан тікелей өріс алады. Өзге әрекеттік мәліметтер авторлық шегініс арқылы баяндалады.

Алтынды алу үшін Жебір тайпасы мен Обыр және Орман тайпаларының іс-әрекеттері көркем бедерленіп, Орман тайпасы жыңды сумен, Обыр тайпасы алақандай айнаның көмегімен алтынды алғылары келетіндігі нанымды баяндалады. Жазушы бүгінгі күннің тынысын бейнелегенде де оқшау, сырт көз үшін таңқаларлық әрі жұмбақ оқиғаларға құрық салады. Осы ретте «жер түбіндегі жебір тайпасы Орман мен Обыр сияқты Аласқа бірден ұмтылмайды. Олардың айла-тәсілінен не шығарын сырттай күтіп отыра береді. Сосын арада жылдар өткенде, «жақсылықтар» құлаққа жеткенде, қулық-сұмдықтың небір түрін білетін, тым әдемі сөйлейтін, өте әріден ойлайтын, шашы алтындай сапсары, беті ақша қардай аппақ жалғыз әйелдің» Алас мекеніне арнайы келгенін автор ерекше ықыласпен баяндайды. Түптеп келгенде, аппақ әйелді Алас тайпасына жетелеген сезім дүниеқоңыздық болса керек.

Автор осы тұста Обыр, Жебір, Орман тайпаларының күнделікті тұрмыстағы қарым-қатынастарын арқау еткен шағын эпизодтарға кезек беріп, әр тайпаның өзіндік ментальдық ерекшеліктері мен ұлттық болмысын ашуға тырысады. Осы орайда келтірілетін детальдар қызық, бір-біріне ұқсамайды, сонысымен де әңгіменің идеялық-көркемдік мазмұнын байыта түскен.

«... Орман тайпасы «тәтті сусындарына» тойып алып күні бойы киіз үй іргесінде тоңқаяды да жатады. Мал бағусыз, қатын қараусыз қалады. Бала-шаға күндіз-түні баяғы Обыр тайпасынан келген қара кемпірдің айнасына қарайды да отырады. Ғажап айна! Алыстағыны алақандағыдай көрсетеді. Ал, ол не көрсетпейді десеңші. Бұзауға артылған бұқаны, жігітке өзі артылған қыздарды, жалаңдаған пышақты, жап-жалаңаш құшықты, жын қаққандай биді, құтырынған күйді, бәрін-бәрін көрсетеді, шіркінің. Ал, бұл кезде ақ қатын не істейді?!...» [7]. Бұл ретте адамның азғандығын көрсететін тұспал, емеуріні мол эпизодтар шаң береді. Әңгіменің бұл күтпеген күрт бұрылыстары тағы да бір өрісті ойға, бүгінгі тәуелсіз еліміз зәру идеяға жетектейді. Ұлттық менталитеттің киесі бар. Сол ұлт мәйегін көзіңнің қарашығындай сақта. Бұл – сенің қазақ боп өмір сүруіңнің бірден бір шарты дейді. Қалам иесі ұлттық һәм жалпыадамзаттық мінездерге оған жараспайтын қасиеттерді зорлықпен таңуға болмайды деп санайды.

Жебір тайпасынан келген ақ әйел Алас тайпасының әйелдерін іздеп тауып, мақтауын келістіріп, іргені көтеріп, киіздерді кестіріп, орманға өрт қойдыруы бауырмалдық, қамқорлық сынды жан туыстығын білдіретін рухани құндылықтардың әлсірегенін, керісінше материалдық байлыққа деген ұмтылысты айғақтайды.

Алас тайпасының адамдары атамекенін ардақтамай, жер-суын талапайға салғаны үшін қасиетінен де, адамгершілік сыпатынан да жұрдай болады. Неміс философы Фридрих Ницше: «...тот, кто своим знанием низвергает природу в бездну уничтожения, на себе испытывает это разложение природы» [8] – деген екен. Тайпа адамдары да солай азады. Қысқасы, ұлттық қасиеттен ажырау

адами қасиеттен айырылу деген сөз.

«Сол-ақ екен: ойдан-қырдан, оңнан-солдан самал лекіп қоя береді. Қатындар мәз боп қол соғады. Еркектер желпініп кейде ашады. Бірінің бетіне әр кіреді, бірінің бойына әл бітеді. Мұндай рақатты кім көрген!... Бірақ, амал не, бұл рақат ұзаққа созылмайды, самалдың арты желге айналады. Желдің соңы қара дауылға ұласады. Ол күндіз-түні түйедей боздап, иттей ұлып тұрады. Бір сәт тұна қалады, бір сәт екілене қайта соғады. Жыландай ысылдап, іргеден кіреді, айдаһардай ысқырып, есіктен шығады. Зәрі еттен өтеді, ызғары сүйекке жетеді. Ыңырсып жылап бала бесікте жатады. Күрк-күрк жөтеліп еркектер есікте отырады. Көздері алақ-жұлақ етіп көп қатын ақ қатынды іздейді. Ол ізім-қайым жоғалған. Ол жоғалысымен, тағы бір сұмдық басталады. Көктен түсті ме, жерден шықты ма, әлде желмен бірге жетті ме, тайпа ішінен белгісіз бір індет шығады. Бұл алдымен жан-жануар, малдан білінеді. Қотаңда қойлар бастарын бір жағына қисайтып, айналып-айналып құлап түседі. Үйірде айғырлар қуып жүріп өз жатырына шабады. Түйелер жаңа туған ботасын тіземен таптап тастайды. Үйдегі иттер иесін қабады. Бұның соңы адамдарға жетеді. Еркектер бесіктегі қызына ұмтылады, қатындар қаршадай ұлды үстеріне жығады» [7]. Белгісіз індеттің келуі мәтін астарындағы бейсаналық ағыстармен төркіндес. Хайуанның адамзатқа немесе адамның мақұлыққа айналу құбылыстары аңыз-әпсаналарда неғұрлым әдепті арман-мұраттармен төркіндес болса, ал «Жынды жел» әңгімесінде эстетикадағы сұрқиялық категориясына сәйкес мейлінше ақылға сыйымсыз жағдай орын алады. «Дағдарысты дәуірлерде адамның дүниені қабылдауы бұзылады, оның орнына жаңасы бірден келе қоймайды. Осындай сәтте шынайы өмірді сұмдық аясында қабылдау жиілейді. Қалыптасқан тарихи тәртіптің талқан болуы замандастардың көзіне жаһандық апат болып көрінеді» [9, 87] – деген ғалым пікірі жоғарыдағы ойымызды бекіте түседі.

«Балалар әке-шешесімен емес, қолдарындағы айнамен сөйлеседі. Олардың не деп отырғанын ешкім түсінбейді. Тілдері басқа болады» [7]. Қолдарындағы айна – технологиялық жетістіктің арқасында бүгінгі күні адам баласы мен бүкіл әлемді тұтасымен кішірейтіп әкеліп алақанына қондырып, көріп отыратын Интернет дейтін сиқырлы қобдиша. Бұл, әрине, зор жетістік, адам баласының ақыл-ойының жемісі. Алайда, бұл сиқырлы қобдиша адамның ең басты байлығы – денсаулығы мен алтыннан да қымбат уақытын қоса ұрлап жатқанын, әсіресе, жас буынның компьютерлік құрылғылардың қосалқы бөлшегіне айналып кете ме деген қауіп төніп тұрғанын түспалмен жеткізеді.

Жазушы бұл туындысында біз өмір сүріп отырған қоғамда құндылықтардың орын ауысқаны, қазіргі таңда рухани құндылықтардың екінші кезекке шығып, бірінші кезекті материалдық байлықтың иемденгенін нанымды суреттеген. Сонымен бірге, бұл әңгімеде қазіргі қоғамдағы әйел-аналар бейнесі және бір қырынан толыққан. Тіршілікке нәр беруші аналардың болашақ ұлт тағдырына тікелей жауапты екендігі авторлық көзқараспен барынша нанымды

суреттелген.

«...Әкем көзінің жасын сүрте беріп:

- Балам, емделсеңші, - деген.

Менің де көзімнен жас шыққан. Аласты ойлап... Ал, әкем кімді ойлап екен?..» [7].

Әңгіме осы сөздермен аяқталады. Реалистік суретпен басталған шығарма символикалық, рәміздік елеспен тамамдалады. Бұл жерде қалың сана ағысы кілең сезімге айналғандай. Бала әкесінің ішкі әлемінде қалып қойғандай, ой сыртқа теппейді. Алас деген тайпа туралы шалдың айтқан әңгімесі күллі адамзаттың соңғы парызындай оқушы көңілінде қалып қояды.

Нәтижелер. Қаламгер «Жынды жел» деген әңгімесінде адамдар арасындағы бәсекелестік, дүниеқоңыздық, күншілдіктің ақыры неге апарып соғарын, ол түптеп келгенде тұтас бір ұлттың мінезін ғана емес, тағдырын да тығырыққа тірейтін қасіретке әкелетінін нақты әдеби деректер, кейіпкерлердің өкінішті өмірі арқылы бейнелеп береді. Өз кейіпкерлерінің жан дүниесіндегі өзгерістерді дамыта, күрделендіре отырып бедерлейтін жазушы адамзат табиғатындағы кереғар екіұдай сезімдерді де барынша зерделей біледі.

Алас тайпасы туралы аңызды арқау еткен «Жынды жел» әңгімесіне ұрпақ тәрбиесі негіз болған. Бір тайпаның көркейіп дамуы да, оның азғындап жер бетінен жойылып кетуі де әйел-аналарға байланысты екенін көрсеткен жазушы ұлттың болашағына, ұрпақтың тәрбиесіне болашақ аналардың жауапты екендігін еске салуда есте жоқ ескі замандағы аңызға жан бітірген [10].

«Аңыздар мен мифтерді көркем әдебиетте әдеби тәсіл ретінде қолдану шығарманың көркемдік-эстетикалық әсерін байыта отырып, шығармада суреттелген өмір шындығын бейнелеуге, өмірдің шынайы беттерін тануға септігін тигізеді» [11].

Әңгіме көзі қарақты оқырманға кеңінен мәлім немесе қалам иесінің қиялынан туған, автордың өзі де «Алас тайпасы туралы аңыз» деп атаған аңыз желісіне құрылған деп топшылауымызға болады. Әдебиет зерттеушісі С.Қасқабасовтың «Аңыздың мақсаты – бір фактіні, тарихи оқиғаны хабарлап, ол туралы тыңдаушыға мәлімет беру. Демек, аңыздың қызметі (функциясы) – танымдық, мағлұматтық. Ал әпсана-хикаяттың мақсаты – баяғыда болған немесе болды деген керемет оқиғаны, іс-әрекетті немесе жағдайды көркемдей баяндау арқылы ғибрат беру. Мұнда бас кейіпкерлер дәріптеле суреттеледі» [12, 153], - деген пікірін ескерсек, шығарманың әпсана-хикаятқа берілген анықтамамен толық қабысатындығына көз жеткізуге болады.

Қорытынды. Автор Алас тайпасы арқылы жаһандану үдерісіне жұтылып бара жатқан адамзат баласына үлкен ой салады. Адам баласының пиғылын бұзатын байлық екендігін безбендей алған автор қазақ баласының ар мен ұяттан, адамгершіліктен озбауын қалайды. Қоғам енжарлығы мен ұлт қасіретін замана қайшылығы, табиғи тамыры терең кінәрат есебінде суреттейді.

Бұл жазылмайтын дерт іспеттес. Қаламгер дүние қайғысын шыдамның шерімен жазуды көздейді.

Әңгіме өмірлік шындықты суреттеудегі, тұрмыстық тіршілік иірімдерін, ұлттық болмысты, мінез-құлықты, мәдениетті, идеялық және құндылықтық, бағыт-бағдарлық ұстанымдарды оқырманның санасына сіңіре білетін ұтқырлығын бағамдай білуімен ерекшеленеді.

Қорыта айтқанда, жазушының «Жынды жел» әңгімесі тұтас көркемдік әлемімен тіл, діл, дүниетаным сынды ұлттық дәстүрлер мен құндылықтарды қастерлеуге олардың мән-маңызын ашуға бағытталған деуге негіз толық.

Әдебиеттер

1. Қазіргі қазақ әдебиеті: даму үрдістері, есімдер мен оқиғалар: Ұжымдық монография. – Алматы: Print express, 2017. – 512 б.
2. Әшімханұлы Д. Көптомдық шығармалар, Т.2. Ақшоқы. Әңгімелер мен әдеби эсселер, мақалалар. – Астана: Нұра-Астана, 2016. – 480 б.
3. Далгат У. Фольклор и литература народов Дагестана. – Москва, 1999. – 263 с.
4. Мәуленов А. Қазіргі қазақ прозасындағы аңыздар мен мифтердің көркемдік қызметі: филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. – Алматы, 2001. – 24 б.
5. Қасқабасов С. Ойөріс. – Астана: Астана полиграфия, 2009. – 320 б.
6. Orda G., Sarsenbayeva Zh., Sultangaliyeva R., Abilkhaiyrov N., Mekebeyeva L., The nature and human ecology in modern kazakh literature. Utopia y Praxis Latinoamericana, ISSN 1315-5216; ISSN-e 2477-9555 Año 24, n° Extra 5, 2019, pp. 79-89.
7. Әшімханұлы Д. Жынды жел. – Қаралған күні: 10.09.2022. URL: https://adebiportal.kz/kz/news/view/didahmet_ashimhanuli_zhindi_zhel_21242
8. Ницше Ф. Сочинение в двух томах. Т.1. – Москва, 2013. – 395 с.
9. Боров Ю. Эстетика. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2020. – 408 б.
10. Классикалық зерттеулер: Көп томдық. 15 т. – Алматы: Әдебиет әлемі. – 412 б.
11. Келдыбекова С.Б., Шортанбаев Ш.А. Қазіргі қазақ әңгіме жанрындағы драматизм мәселесі // ҚазҰУ Хабаршысы. Филологиялық серия. - 2020. - №3 (179). – Б. 25-33.
12. Қасқабасов С. Қазақтың халық прозасы. – Алматы: Ғылым, 2014. – 215 б.

Ж. СЕКЕЙ

УО «Alikhan Bokeikhan University», г. Семей, Казахстан

«СЛЕЗЫ, КОТОРЫЕ ТЕКЛИ ДУМАЯ ОБ АЛАСЕ...» (ПО МОТИВАМ РАССКАЗА Д.АШИМХАНУЛЫ «СУМАСШЕДШИЙ ВЕТЕР»)

Аннотация: В статье рассмотрен рассказ Дидахмета Ашимханулы «Сумасшедший ветер», который вошел в священный мир литературы в семидесятых-восемидесятых годах XX в. и за столь короткое время успел найти

свое почетное место. Цель статьи – показать мастерство писателя, выявить плоды творческого воображения писателя в раскрытии психологии индивидуальности героя, новизну использования средств художественной выразительности. Также показывается личностный характер героя, познавательное место художественного рассказа в сочетании с легендой. В статье на конкретных примерах раскрывается воспитательная сущность произведения.

В произведении были сделаны выводы о связях бытия героя с природой, погружении во внутренний тайный мир человека, противоречивых чувствах в человеке, единстве сюжета, прославлении благородных человеческих качеств.

В статье затрагиваются вопросы национального идеала, родного языка, духовного разврата в произведениях автора.

Особое внимание уделяется тому факту, что творческое мастерство писателя позволило ему предсказать появление новых технологий (общение детей с зеркалом, а не с родителями, чье-либо непонимание того, что они говорят, то есть общение с интернетом), способствует формированию иного плана развития художественной литературы. Не соблюдая принципы национального менталитета, заложенного в памяти страны (перегрузка быка на теленка, перегрузка девушек на парня, голый нож, бешеный танец, бешеное состояние), свободно затрагивая вопросы социального положения (жизнь племени, судьба нации и т.д.), в этой связи были затронуты вопросы повседневного быта племен Обыра, Жебира и Ормана. Писатель, имеющий целью раскрыть свои ментальные особенности и национальную самобытность каждого племени к материальному богатству. В этой связи приводимые детали анализа текста весьма интересны, не похожи друг на друга и обогащают идейно-художественное содержание повествования.

Ключевые слова: Дидахмет Ашимханулы, рассказ, легенда, национальная ценность, идея.

ZH. SEKEY

«Alikhan Bokeikhan University», Semey, Kazakhstan

"THE TEARS THAT FLOWED, THINKING ABOUT ALAS..." (BASED ON D. ASHIMKHANULY'S STORY "CRAZY WIND")

Abstract. The article deals with the story "Crazy wind" by Didakhmet Ashimkhanuly, who crossed the sacred threshold of literature in the seventies and eighties and managed to find his place in a short time. The purpose of the article is to demonstrate the writer's skill, reveal the fruit of the writer's creative imagination, the novelty of the artistic tool in revealing the psychology of the character's personality. In addition, the personality of the protagonist, the cognitive and artistic place of the

fictional story combined with the legend is proved. We tried to study the possibility of helping to reveal the educational value of the work with specific examples.

The work concludes the description of the character's personality in connection with nature, the search for the inner world of man, the contradictory feelings in man, the unity of the plot to describe the fate of the country, the glorification of human qualities.

Analyzing the success of the writer's work in the years of independence, focusing on his short stories, stories, journalistic essays, works in the genres of literary criticism, we see that his works are associated with the complex issues of modern society, such as social change, national values, national destiny. The research deals with the issues of national goals, mother tongue, spiritual immorality in the works of the author.

It is emphasized that the writer connects his creative skills with the emergence of new technologies (children talk not with their parents, but with the mirror, no one understands what they are talking about, that is, talking with the internet), which contributes to the development of fiction. Focusing freely on the issues of the inability to preserve the national mentality (a bull on a calf, girls on a boy, a naked knife, a demonic dance, a frantic state), social situation (tribal life, the fate of the nation, etc.), the writer tries to show the aspirations of the spiritually degenerate tribes for material wealth, trying to reveal the peculiarities of the mentality and national identity of each tribe, turning to small episodes that form the basis of everyday life of Obyr, Zhebir, Orman tribes. The details are interesting and different, thus enriching the ideological and artistic content of the story.

Keywords: Didakhmet Ashimkhanuly, story, legend, national value, idea.

References

1. Qazırgı qazaq ädebieti: damu ürdisteri, esımder men oqıǵalar: Üjymdyq monografiya. – Almaty: Print express, 2017. – 512 b.
2. Äşimhanuly D. Köptomdyq syǵarmalar, T.2. Aqşoqy. Äñgimeler men ädabi eseler, maqalalar. – Astana: Nūra-Astana, 2016. – 480 b.
3. Dalgat U. Fölklor i literatura narodov Dagestana. – Moskva, 1999. – 263 s.
4. Mäulenov A. Qazırgı qazaq prozasındaǵy añyzdar men mifiterdiñ körkemdik qyzmeti: filologia ğylymdarynyñ kandidaty ğylymi дәrejesin alu üşin daiyndalǵan disertasiyanıñ avtoreferaty. – Almaty, 2001. – 24 b.
5. Qasqabasov S. Oiörıs. – Astana: Astana poligrafia, 2009. – 320 b.
6. Orda G., Sarsenbayeva Zh., Sultangaliyeva R., Abilkhayrov N., Mekebayeva L., The nature and human ecology in modern kazakh literature. Utopia y Praxis Latinoamericana, ISSN 1315-5216; ISSN-e 2477-9555 Año 24, n° Extra 5, 2019, pp. 79-89.
7. Äşimhanuly D. Jyndy jel. – Qaralǵan künü: 10.09.2022. URL: https://adebiportal.kz/kz/news/view/didahmet_ashimhanuli_zhindi_zhel_21242
8. Nisşe F. Sochinenie v dvuh tomah. T.1. – Moskva, 2013. – 395 s.
9. Borev İu. Estetika. – Almaty: «Ülttyq audarma bürosy» qoǵamdyq qory, 2020. – 408 b.

10. Klasikalyq zertteuler: Köp tomdyq. 15 t. – Almaty: Ädebiet älemi. – 412 b.
11. Keldybekova S.B., Şortanbaev Ş.A. Qazırgı qazaq äñgime janryndaғы dramatizm мәselesı // QazÜU Habarşysy. Filologialyq seria. - 2020. - №3 (179). – B. 25-33.
12. Qasqabasov S. Qazaqtyñ halyq prozasy. – Almaty: Ğylym, 2014. – 215 b.

Автор туралы мәлімет:

Секей Жанбота – филология ғылымдарының кандидаты, «Alikhan Bokeikhan University», Семей, Қазақстан.

Секей Жанбота – кандидат филологических наук, «Alikhan Bokeikhan University», Семей, Казахстан.

Sekey Zhanbota - candidate of Philological Sciences, «Alikhan Bokeikhan University», Semey, Kazakhstan.